

A JOGRENDSZER
TAGOZÁSÁNAK PROBLÉMÁJA

ÍRTA

VITÉZ MOÓR GYULA

LEV. TAG

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1937

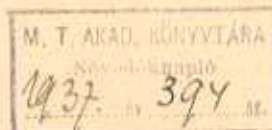
A JOGRENDSZER TAGOZÓDÁSÁNAK PROBLÉMÁJA.

Felolvasatott a Magyar Tudományos Akadémia 1937. évi
május 31-i összes ülésén.

1. Trendelenburgnak van egy szép mondása, amely szerint eshol sem válik a logika annyira gyakorlattá, amnyira érezhetővé, mint a jogban : a kereskedő a perben vagyont veszti, a törvénysértő mögött becsapódik a börtönajtó és a nyaktiló a gyilkos nyakára zuhan — a definíció és a terminus medius erejénél fogva.¹ A logikának a jog területén játszott fontos szerepét bizonyítja az is, hogy a jog és a jogrendszer kifejezéseket azonos értelemben használjuk, hogy a jogot a jogszabályok logikai értelemben vett rendszerének tekintjük s hogy a jogrendszerben a számtalan jogszabály útján kifejezett gondolatoknak logikailag szorosan összefüggő rendjét látjuk. És mégis alig van a jogtudománynak még egy annyira kevésbé tisztázott és éppen napjainkban annyira vitás problémája, mint a jogi szisztematikának, a jogrendszer logikus tagozódásának kérdése, amelyet mai előadásomban vázolni szeretnék.

2. A napjainkban is még uralkodónak mondható fel fogás a jog egészét két nagy jogterületre, a közjog és a magánjog ágazataira tagozza. A közjog területe azután ismét az egyházi jog és a nemzetközi jog, valamint az állami alkotmányjog (szűkebb értelemben vett közjog), a közigazgatási és pénzügyi jog, a büntetőjog, a büntető perjog és a polgári perjog ágazatára tagozódik tovább. A magánjog területét pedig a személyjog, családjog, örökösödési jog és vagyonjog, utóbbit ismét a dologi és a kötelmi jog szaka-

¹ Adolf Trendelenburg : *Naturrecht auf dem Grunde der Ethik*. 2. Aufl., Leipzig, 1868, 178. l.

szaira szokás beosztani, amelyekhez még az önálló magánjogi jogvidékké kifejlődött kereskedelmi és váltójog, valamint az ú. n. szellemi javakon való tulajdonjog (szerzői jog, szabadalmi jog) járul.

A joganyag ismertett rendszerezésének alapját, a közjog és a magánjog szembeállítását megtaláljuk már a római jogban.¹ Igaz, hogy ez az alapvető megkülönböztetés a középkorban elhalványul, minthogy a középkori germán felfogás közjog és magánjog között nem tesz különbséget. A középkori, különösen a hűbéri jog rendszerét akként szokták jellemezni, hogy abból a közjogias felfogás hiányzik, hogy abban a közjog is tulajdonképpen magánjoggá válik.² Nézetem szerint a középkori jogrendszerek megítélésénél nagyfokú óvatosság szükséges. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy a rómaiaknak éppen nem közjogi, hanem magánjogi téren köszönhetünk sokat és hogy éppen mai közjogi berendezéseink az angol alkotmány közvetítésével a középkori germán jogban gyökereznek.³ A középkori államélet magánjogias színezete jórésben a kor naturálgazdálkodásának, a fejlett pénzgazdálkodás hiányának reflexe. Erre nézve jellemző az a történeti tény, hogy amikor a franciák a nagy forradalom után meghódított Rajnavidéken a hűbéri terheket minden kárpótlás nélkül eltörölték, a jobbágyból lett szabad földtulajdonosnak súlyosabb terheket kellett viselnie az újonnan bevezetett állami adók címén, mint amilyenek

¹ Ulpianus (D. 1, 1, 1, 2.): «Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privata».

² Hajnik Imre: *Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig*. Középkor. 4. kiadás, Budapest, 1896. 131—132 l. «... amint a hűbériség áthat, magánuralom és magánfüggés végkép vagy legalább túlnyomólag elenyészett a közköteleket». 133. l.: «A hűbéri királyság... túlnyomólag magánhatalom».

³ Erich Jung: *Über die Abgrenzung des Privatrechts vom öffentlichen Recht und über die Gliederung des gesamten Rechtsstoffs*. Zeitschrift für Rechtsphilosophie in Lehre und Praxis. Bd. II., Leipzig, 1919, 294. l.

jobbágyi szolgáltatásokként azelőtt terhelték.¹ A középkori partikularizmus korában is létezett közhatalom, csupán a közhatalom szervezetének elvei voltak a maiaktól eltérők. De hogy a mai államhatalomnak is megvannak a magánjogi alapjai, annak kimutatása éppen egyik célja lesz következő fejtegetéseimnek. Azt merném mondani, hogy nem is annyira a közjog, mint inkább az igazi magánjog hiányzott a középkorban. Az egyén közületi megkötöttsége — a legkülönfélébb korporációk által — a mainál sokkal nagyobb volt. Csak a felvilágosodás nyomán kifejlődött modern individualizmus vezetett azután a római jognak megfelelő magánjogi elvek elismeréséhez.

Napjaink jogfejlődése azonban e tekintetben is igen érdekes változásokat hozott. Nemesak a közjog területén láthatjuk azt, hogy az olasz korporációs állam, vagy az osztrák «Ständestaats» a középkori közélet egyes alapelveinek felújításával kísérletezik, hogy a német nemzeti szocializmus tudatosan a régi germán jogi felfogás feltámasztására törekszik, hanem számos állam magánjogának újabb fejlődése is azt látszik igazolni, hogy a római jogi értelemben felfogott tiszta magánjogi szférát erősen közjogias elemek itatják át. Példa gyanánt legyen szabad csupán arra utalnom, hogy a szabad munkabérszerződés helyét részben az erősen közjogi jellegű munkajog foglalta el, hogy különböző földbirtok-reformok folytán az ingatlanjog is részben a közigazgatás területére toldott át, nem is beszélve arról, hogy a tulajdonjognak számos közigazgatási jellegű korlátozásánál fogva a régi római értelemben vett magántulajdonról ma már aligha lehet szó.

Akik az újabb jogfejlődésnek ezekben a jelenségeiben nem csupán a magánjog területének összeszűkülését, hanem magának a magánjognak denaturálását látják, természetesen hajlandók lesznek arra, hogy a közjog és magánjog megkülönböztetését s ezzel a jogrendszer szokásos tagozását is feladják.

¹ Joh. Victor Bredt: *Öffentliches und privates Recht in den bäuerlichen Besitzverhältnissen am Niederrhein*. Beiträge zur Neugestaltung des Deutschen Rechts. Festgabe Erich Jung. Marburg, 1937. 77. l.

3. Hozzájárul ehhez az a körülmény is, hogy az elméletnek mindezekig nem sikerült pontosan megjelölnie azt a különbséget, amely a közjogot a magánjogtól megkülönbözteti. Az idevonatkozó elméletekkel nem akarok részletesen foglalkozni. Csupán a legelterjedtebb megkülönböztetési módok kinemelégitő voltára szeretnék röviden reámutatni.

Az a római jogászokig visszanyúló meghatározás, amely szerint a közjog a közérdeket, a magánjog pedig a magánérdekeket szolgálja, használhatatlan. Nemesak azért, mert a közérdek és a magánérdek fogalma egészen határozatlan és egyébként is tulajdonképpen már a jognak a kritikájához vezet, hanem azért is, mert a jog területén a magánérdeket nem szabad a közérdekkel szembeállítani: a jog a magánérdek érvényesülését is csak akkor ismerheti el, ha az a közérdekkel nem ellenkezik s másrészt a polgárok magánérdekeinek megvalósulása, boldogulásuk, egyúttal igen fontos közérdek is.

Egy másik felfogás szerint a közjogi viszonyokban alá- és fölérendelődés (subordináció), a magánjogiakban mellérendeltség (koordináció) jelentkeznek. Ez a nézet sem helytálló. Közjogi szervek mellérendeltségi viszonyával éppoly gyakran találkozunk, mint magánjogi jogalanyok közti függőséggel, subordinációval. Tulajdonképpen minden obligáció a hitelező számára fölérendeltséget, az adós szempontjából pedig alárendeltséget létesít. És vannak olyan magánjogi szerződések, amelyek tágabbkörű parancsolási jogot biztosítanak a munkaadó számára, mint amilyennel a hivatali főnök az alárendelt állásba történt kinevezést elfogadó alantasával szemben rendelkezik. S amint a magánjog területén nem ismeretlen az egyoldalú parancsolás vagy rendelkezés, akként a közjogi tényezők között is szükség lehet sokszor a kétoldalú megegyezésre.

Közeláll az előbbi felfogáshoz az a nézet, amely szerint a közjog feltétlenül kötelező, vagyis kogens, a magánjog ellenben csak feltételesen kötelező, vagyis diszpozitív szabályokat tartalmazna. Nyilvánvaló, hogy ez a megkülönböztetés sem fedi a közjog és a magánjog szokásos szembeállítását. A közjog éppoly tartalmazhat diszpozitív jellegű sza-

bályokat, mintahogy a magánjog sok kogens jellegű tartalmaz. Ami pedig a kikényszeríthetőséget illeti, kétségtelen, hogy a közjog számos rendelkezése a magánjognál sokkal kevésbé kényszeríthető ki.¹

Nem találó az az elhatárolás sem, amely szerint a magánjog szabad teret biztosít az emberi akarat számára, míg a közjog terén csupán a közakarát érvényesülhet. A közakarát is végsősorban emberi akarat s a közjog is igen tág teret biztosíthat az államszerv egyéni megítélésének, diszkréciójának.

Az előbb említett rokon s ezért nem hibátlan Concha Győző felfogása sem. Szerinte a közviszonyokban a jognak és kötelességnek egységét találjuk olyanformán, hogy ugyanaz az egy személy lesz a jogosult és kötelezett, a jog és kötelesség nem esik szét két külön alanyra, mint a társadalmi és magánviszonyokban.² Kétségtelen ugyan, hogy a közjog széles területein a jog gyakorlása egyúttal kötelesség is. (Ezért sokan a közjog terén csupán kötelességekről beszélnek és nem is ismernek el alanyi közjogokat, ami a közjog erősen etikai jellegének kiemeléséhez vezet.) De éppoly kétségtelen az is, hogy a közjogok gyakorlása sem mindig kötelesség: az államfő az őt megillető kegyelmezési jogot például éppoly nem köteles

¹ Walther Burckhardt: *Methode und System des Rechts*, Zürich, 1936. 187. l.: „... die Sätze der staatlichen Organisation begründen nicht eigentlich eine Rechtspflicht... Deshalb kann man die Normen des Verfassungsrechtes, insbesondere die Pflichten der obersten Staatsorgane, nicht als Beweis dafür anführen, dass Rechtsnormen auch ohne Sanktion, als nicht erzwingbare bestehen können. Solche Normen sind notwendig *leges imperfectae*. Dass sie, die grundlegenden, (freiwillig) befolgt werden, begründet erst die Möglichkeit einer Rechtsordnung, d. h. eine Ordnung erzwingbarer Normen“.

² Concha Győző: *Politika*, I. köt. Alkotmánytan, Budapest, 1895. 240. l. Concha felfogásával sok tekintetben rokon Somló Bódog felfogása is, aki imperatív-attributív jogszabályoknak tekintti a magánjogi szabályokat: „Deshalb ist der Unterschied derart zu bestimmen, dass die privatrechtlichen Normen ausser einer Verpflichtung oder einer Berechtigung gegenüber der Rechtsmacht auch noch eine Verpflichtung und eine Berechtigung von Untergebenen gegeneinander begründen, während die Normen des öffentlichen Rechts Verpflichtungen oder Berechtigungen von Untergebenen nur der Rechtsmacht gegenüber setzen.“ (*Juristische Grundlehre*, Leipzig, 1917. 486—487. l.)

gyakorolni, mint ahogy a választó polgár sem mindig köteles gyakorolni szavazati jogát. Másrészt a magánjog gyakorlása is kötelező lehet, amit az atyai hatalomban foglalt jogok példája bizonyít. A jognak és kötelességnek egy személyben való összetalálkozása különben sem jellemző a közjogra, amint két személyre történő szétválása nem jellemző a magánjogra. Mert amíg egyrészt a magánjogi kötelezettség teljesítése egyúttal jogosultság is, addig másrészt a fölérendelt közjogi szerv parancsolási jogának megfelel a másik oldalon az alárendelt szerv engedelmisségi kötelezettsége.

Nem akarom azonban folytatni az elméletek felsorolását. Csupán azt szeretném még megjegyezni, hogy teljesen semmitmondó az a meghatározás, amely szerint a közjog a közviszonyokat, a magánjog pedig a magánéleti viszonyokat szabályozza. Nem mondja meg ugyanis azt, hogy mely életviszonyokat kelljen közéleti és melyeket magánéleti viszonyoknak tekinteni. Ezt különben nem is lehet megmondani, mivel ugyanazt az életviszonyt, amelyet az egyik jogrendszer a magánjogi rendezésnek enged át, egy másik jogrendszer az állami tevékenység körébe, vagyis a közjog területére vonhatja.

4. A közjog és magánjog különbségének tisztázatlan volta mellett cseppet sem meglepő, hogy éppen a legújabb irodalomban egyre erősebben jut szóhoz az a nézet, hogy közjog és magánjog között nem is lehet különbséget tenni s hogy ezért ezt a szétválasztást és ezzel a jogrendszer szokásos tagozását is fel kell adni. E nézet képviselői közül két irányzatot akarok kiemelni. Az egyik napjaink legjelentősebb jogelméleti irányzata: a Kelsen-féle «tisztá jogtan» iskolája. A másik a jog gyökeres átalakítását célzó legjelentősebb gyakorlati mozgalom: a nemzeti szocializmus. E két irányzat mindenike nemcsak elveti a joganyag tagozásának napjainkban általában szokásos rendszerét, hanem két különböző elvi kiindulóponton nyugvó új rendszert is ajánl a joganyag tagozására.

A Kelsen-féle tisztá jogtani iskola nemcsak a közjog és magánjog különbségét nem ismeri el, hanem az alanyi jogot a tárgyi joggal, a jogalkalmazást a jogalkotással és az

államot a joggal azonosítva megszünteti mindazokat az alapvető megkülönböztetéseket, amelyeket eddig a jog világának jelenségei közt tenni szoktunk. A jogi jelenségek körén belül csupán egyetlen jogászilag fontos különbséget ismer el: a különböző rangú jogforrások különbségét. A jogrendszer lépcsőzetes tagozódásának elméletében ezt a gondolatot, a jogforrások hierarchiájának gondolatát fejt ki: az alkotmány, a törvény, a rendelet, a közigazgatási intézkedés, a bírói ítélet és a magánjogi jogügylet egymásnak alá- és fölérendelt lépcsőfokaira osztva a jogi jelenségeket. Ez volna egyúttal az az új rendszer is, amely szerint az egész joganyagot tagoznunk kellene.¹

A joganyag rendszerezésének ez ellen a Kelsen szerinti elgondolása ellen nem akarom felhozni azt, hogy az ő «lépcsőzetes tagozódásán» is keresztülvilágít — az alkotmány, a közigazgatás, a bírászkodás és a magánjogi jogügylet lépcsőin — az eddig szokásos rendszerezésnek nemegy jellemző vonása. Mert hiszen Kelsen mondhatná azt, hogy ezek csak régi elnevezések, de ő az egyes lépcsőfokokban nem az alkotmányjog, közigazgatási jog vagy magánjog szokásos megkülönböztetését, hanem pusztán a jogforrás erőbeli különbségét látja. Annak sem tulajdonítok különös fontosságot, hogy éppen az a «tisztá jogtan», amely a jognak a hatalmi viszonyoktól független szemléletét akarja adni, építi fel a maga rendszerét a jogforrások hierarchiájára, vagyis hatalmi, erőbeli különbségére. Még azt is elismerem, hogy a különböző jogforrásokból való eredet is alapja lehet a joganyag külsőleges szempontok szerinti csoportosításának. Az egyházjog és nemzetközi jog, valamint az állami jogok megkülönböztetése a jogforrások különbözőségén alapul, s a különböző államok jogát is e szempont szerint választjuk el egymástól. Egy állam jogának körén belül is megokolt lehet a jogszabályoknak a törvény, rendelet, helyhatósági statutum

¹ Kelsen tanításaira nézve különösen *Allgemeine Staatslehre* (Berlin, 1925) és *Reine Rechtslehre* (Leipzig u. Wien, 1934) c. művei adnak felvilágosítást, magyar nyelven pedig a tőlem fordított *Az államelmélet alapvetései* c. rövid munkája (Szegedi Tudományos Könyvtár, III. köt. 1927).

és más jogforrás szerinti csoportosítása : a joganyagnak törvénytarban, rendeletek tárában, szabályrendeletek vagy bírósági határozatok gyűjteményében való összefoglalása. Amit ez ellen a csoportosítás ellen felhozni akarok, az az, hogy a joganyagnak ezzel a külsőleges szempont szerint haladó felosztásával sohasem fogunk logikai értelemben vett rendszert alkotni. Világosan kiténik ez abból is, hogy a «lépcső-elmélet» azoknak a jogszabályoknak rendszerezésére, amelyek ugyanabból a jogforrásból erednek, semmiféle útmutatást sem ad. A jogszabályok logikai értelemben vett rendszerét csupán a jogban kifejezésre jutó gondolati tartalom hasonlósága vagy különbözősége alapján alkothatjuk meg.

A Kelsen-féle elmélet nem alkalmas tehát arra, hogy a jogi szisztematika kérdését a megoldáshoz közelebb hozza. De nem alkalmas erre a nemzeti szocializmus rendszertani felfogása sem. A nemzeti szocialista jogtudomány szintén elveti a közjog és a magánjog megkülönböztetését, de nem ismeri el a dologi és kötelmi jog, valamint az egyes jogi materiáknak általános és különös részbe való szétválasztását sem. Az absztrakt, általános jogi fogalmakkal szemben ellenséges érzülettel viseltetik a jogot azáltal is közelebb szeretné hozni az élethez, hogy az absztrakt jogászai gondolkodás helyébe a konkrét rendezés gondolatát (konkrete Ordnungsdenken), az életviszonyok eleven valóságának közvetlen megragadását állítaná ekként a jogot konkrét és individuális élettartalommal töltené meg. E szerint a felfogás szerint alakulna természetesen az a rendszer is, amelyet a nemzeti szocializmus a jogrendszer szokásos tagozásának helyére állítana. Közvetlenül az élet konkrét alakulatai szerint csoportosítaná ugyanis a joganyagot, úgy hogy az eddig szokásos jogvidékek helyét elfoglalná a paraszt, a munkás, a kereskedő, a vállalkozó és más foglalkozások vagy életviszonyok joga, minden tekintet nélkül az ekként egy csoportba foglalt jogszabályok közjogi vagy magánjogi vonatkozásaira.¹

¹ A nemzeti szocializmus rendszertani felfogására nézve v. ö. Karl August Eckhardt: *Das Studium der Rechtswissenschaft*. (Der deutsche Staat der Gegenwart, Heft 11) Hamburg, 1935, 23—24. ll.; Ernst Rudolf Huber: *Neue Grundbegriffe des höheren Rechts*.

Ezzel a nemzeti szocialista felfogással szemben mindezekelőtt azt szeretném megjegyezni, hogy az általános és a különös különbségének elvetésével a logikai értelemben vett rendszer megalkotásának lehetőségét is elutasítottuk. Mert hiszen a rendszer egysége éppen azt jelenti, hogy a rendszer minden tagjának, minden elemének legalább egy általános hasonlóságot kell mutatnia, ami lehetővé teszi, hogy ugyanabba a rendszerbe tartozónak tekinthessük. Ez a helyzet megismétlődik a rendszer minden tagozatánál és altagozatánál is. A rendszer tehát a különöstől az általános, a még általánosabb és végül a legáltalánosabb osztályok felé való haladást jelent.¹ Windelband és Rickert kultúrfilozófiai kutatásai óta nem lehet ugyan kétséges, hogy az a matéria, amelyre a jogi szabályozás vonatkozik, a társadalmi és történeti élet, erősen individuális, egyedi sajátosságot mutat. A nemzeti szocializmusnak tehát nagyon igaza van akkor, amidőn azt követeli, hogy a jog és a jogtudomány az élet konkrét és eleven valóságához simuljon. Kétségtelen azonban az is, hogy a társadalmi és történeti jelenségek nem csupa egyedi sajátosságot és különbözőséget, hanem általános, hasonló vonásokat is mutatnak. És tagadhatatlan az is, hogy bármennyire igyekezzék is a jog az élet konkrét valóságához simulni, mégis minden jogszabály a hasonló életviszonyoknak egy egész sorát ragadja meg, s amikor ezt teszi, szükségképpen generalizál. Az egyes élet-hívadások, a paraszt, a munkás és a többi, amelyek szerint a nemzeti szocializmus a joganyagot csoportosítaná, már maguk is igen nagyfokú általánosítások. A nemzeti szocializmusnak igaza van abban, hogy a jogrendszer — különösen alsóbb ágazataiban — a különböző életviszonyok szerint tagozódik. Már a múlt század egyik híres jogfilozófusa, Julius Stahl, állította, hogy a jog rendszere nem más, mint a jogilag

Berlin, 1935, 7., 8., 13., 14. ll.; Karl Larenz: *Rechtsperson und subjektives Recht. Zur Wandlung der Rechtsgrundbegriffe*. Berlin, 1935, 6., 7., 29. ll.; Carl Schmitt: *Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*, Hamburg, 1934, 52., 62. ll.

¹ Pauler *§*kos: *Logika*, 40. §.

rendezett életviszonyok összefüggése.¹ Stahl azonban igen helyesen észrevette, hogy az életviszonyok maguk sem elszigetelten állanak egymás mellett, hanem egymással összefüggnek. Azok az életviszonyok és foglalkozási ágak is, amelyek szerint a nemzeti szocializmus a joganyagot csoportosítaná, összefüggnek egymással s minden különbözőségük mellett rokon vonásokat is mutatnak. Ennek folytán a különböző életviszonyokra és foglalkozásokra vonatkozó jogi szabályozás is több vagy kevesebb hasonlóságot, több vagy kevesebb általános vonást mutathat. A jogszabályok rendszerezése nem állhat meg tehát az egyes életviszonyoknál vagy foglalkozásoknál, hanem a rájuk vonatkozó szabályozásban mutatkozó hasonlóságokat és általános vonásokat kell megragadnia, hogy ekként magasabb osztályfogalmak képzésével a rendszer logikai egységét megalkotthassa. Ennél a műveletnél, a különböző életviszonyokra vonatkozó hasonló szabályok összefoglalásánál, elkerülhetetlen lesz, hogy az ugyanarra az életviszonyra vonatkozó szabályok egymástól elszakadjanak. Az sem lehetetlen tehát, hogy végül az összes életviszonyokra vonatkozó közjogi jellegű szabályok az egyik, a magánjogi jellegűek pedig a másik osztályba kerülnek akkor, amikor a rendszeralkotás a maga végső tagozódásához, a legáltalánosabb osztályok régiójába érkezik.

A nemzeti szocializmus rendszertani felfogásáról végeredményben tehát azt mondhatnám, hogy ez az irányzat akkor, amikor a jogot az élethez közel akarja hozni, ezzel tulajdonképpen még csak a rendszeralkotás kiindulópontjait, vagy logfeljebb alsó ágazatait jelölte meg, adós maradt azonban — és az általános fogalmakkal szemben táplált ellenszenvénél fogva adósnak is kellett maradnia — a rendszer magasabb tagozatainak és különösen a rendszer egységét biztosító végső kategóriáknak megjelölésével.

5. Az elmondottakban egyrészt a jogalkotás egyes jelenségeinek, másrészt egyes elméleti állásfoglalásoknak szem-

¹ Idézi Stammler: *Theorie der Rechtswissenschaft*, Halle, 1. kiadás, 1911, 367. l., 2. kiad., 1923, 223. l.

pontjából vizsgáltam a jogrendszer problémáját. Éppen ezért, amidőn most e probléma tisztázásához a magam állásfoglalásával is hozzájárulni szeretnék, mindenekeelőtt azt a kérdést tartom megoldandónak, hogy vajjon a jog rendszerét maga a jogalkotó, avagy csak a jogtudomány teremti-e meg?

Az irodalomban mind a két nézettel találkozunk. Azzal is, hogy a jog rendszerének megalkotása magának a jogalkotónak feladata,¹ és azzal is, hogy a jogalkotótól rendszertelenül alkotott jogszabályok tömkelegéből csupán a jogtudomány logikai munkája teremt egységes rendszert.² Nézetem szerint kétségtelen az, hogy a jogalkotó az élet változó szükségletei szerint s ekként teljesen rendszertelenül alkotja meg jogszabályait s hogy ezeket a jogszabályokat a jogtudomány rendszerező tevékenysége foglalja azután tárgyuk szerint összefüggő logikus rendszerbe össze. De az is kétségtelen, hogy a jogtudomány nem önkényesen építi fel a jog rendszerét. Amint a jog magyarázója a jogszabályban amúgy is benne rejlő értelmet találja meg csupán, akként a jogtudomány rendszerező munkája is csak a jogszabályok közt amúgy is fennálló tárgyi összefüggéseket deríti fel. Nem lehet tehát azt mondani, hogy magában a jogban nincsen rendszer s azt csak a jogtudomány viszi beléje. Hiszen a jogtudomány nem is hozhatna egymással összefüggésbe olyan szabályokat, amelyeknek értelme logikailag összefüggő nem volna. A jogszabályok közti belső, tárgyi összefüggések rendszerét tehát a jogtudomány tulajdonképpen csupán felderíteni, de nem megalkotni képes. Világos ebből az is, hogy a jogtudomány rendszerező tevékenységének nem a jogon kívül álló szempontokból, hanem magának a jognak tárgyi mivoltából kell kiindulnia.

Meg kell jegyezmem még azt is, hogy az értelmük szerint összefüggő jogszabályokat nem egyszer maga a jogalkotó is

¹ W. Burkhardt, l. m. 126. l.: „Die Systematik ist in erster Linie die Aufgabe des Gesetzgebers selbst“.

² Hans Kelsen: *Rechtswissenschaft und Recht*, Zeitschrift für öffentliches Recht, III. köt., 1922, 103—235. ll.; Kelsen idevonatkozó felfogását ismerteti és cáfolja *A logikum a jogban c. értekezésem* (Budapest, 1928) 14., 25. s köv. ll.

rendszeresen csoportosítja, amint azt például a kodifikációk esetében látjuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a jogtudomány a jogalkotó rendszerezésének hibáira reá ne mutathatna és a joganyag belső természetének jobban megfelelő rendszert ne ajánlhatna.

Reá kell mutatnom arra is, hogy a jogalkotó az állam hatósági szervezetének tagolásával, például a közigazgatási és bírói szervek elkülönítésével, jelentős hatást gyakorolhat magának a joganyagnak a tagozódására is. Az államszervek különböző csoportjainak elkülönülése olyan valóság, amely befolyást gyakorolhat azoknak a jogszabályoknak a jellegére is, amelyeknek végrehajtása ezekre a szervekre van bízva. A szervezeti jogszabályok befolyása érvényesül itt azokra az anyagi-jogi jellegű jogszabályokra, amelyekkel jogi kapcsolatban, s ekként belső összefüggésben állnak.¹ Példaként említhetném erre azt az esetet, hogy a törvényhozó az ú. n. «biztonsági rendszabályok» alkalmazását nem a közigazgatási hatóságokra, hanem a büntető bíróságokra bízta. Ezzel a rendelkezésével azt is kinyilatkoztatja, hogy a biztonsági rendszabályokat a büntetőjogba tartozóknak tartja s efelett a jogtudomány sem térhet egyszerűen napirendre, bármennyire meg volna is győződve a biztonsági rendszabályok közigazgatási jellegéről. A jogtudománynak itt is módjában van az ugyanarra a hatóságra bízott funkciók különböző voltára reámutatni; e funkciók szervei kapcsolatát azonban sem el nem tüntetheti, sem figyelmen kívül nem hagyhatja.

Az elmondottakból azt a megállapítást vonnám le, hogy a rendszeralkotás elsősorban a jogtudomány feladata. Talán éppen legfontosabb és legelőkelőbb feladata. Amikor a jogalkotó rendszerez, kodifikál, akkor tulajdonképpen maga is tudományos munkát végez.² Hangsúlyoznom kell azonban

¹ W. Hofacker: *Der logische Aufbau des deutschen Rechts*. Beiträge zur Vereinfachung des Rechtswesens. Stuttgart, 1924. c. munkájában azt kívánja, hogy mindenekelőtt a törvényhozó különböztesse meg és ne zavarja össze a külön szervekre bízandó magánjogi, büntetőjogi és közigazgatási jogi materiákat.

² E tekintetben jóleső érzéssel mutathatók reá arra, hogy a m. kir. igazságügyminisztérium törvényelőkészítő munkája mindig

azt is, hogy a jogtudomány tulajdonképpen csupán a jogban magában bennerejlő rendszert deríti fel s hogy rendszerező munkájában a jog világának a jogalkotótól teremtett összefüggései szerint kell igazodnia.

6. Ha azonban a jogtudomány csupán a jogszabályok tartalmának tárgyi összefüggése szerint alkothatja meg a jog rendszerét, akkor ezzel a rendszeralkotásnak egyik legnagyobb nehézségére is reámutattunk. A jog szabálytartalma ugyanis rendkívül változó: hogy milyen életviszonyokat és hogyan szabályoz a jog, az korok és nemzetek szerint különböző. Ha tehát a jog logikai rendszerének a változó jogszabályokban kifejezésre jutó változó gondolatok szerint kell igazodnia, felmerül az a kérdés, hogy lehetséges-e akkor egyáltalában egy csak valamennyire is állandó jelentőségű és általános-érvényű rendszert megalkotni?

Erre a kérdésre a feleletem az, hogy ha állandó és általánosérvényű rendszerező gondolatokat, szisztematikus irányelveket akarunk találni, akkor magának a jognak a mivoltából, minden jog közös alapstruktúrájából kell kiindulnunk. Minden egyes jogrendszer a jog rendszere és így mutatnia kell azt az alapvető tagozódást, — ha ugyan van ilyen — amely már a jognak fogalmából folyik.

Nem akarok a jog fogalmának részletes vizsgálatába fogni. Természetesen csak a tételes, pozitív jogról szólok, arról a *lex humana*-ról, amelyről már Aquinói Szt. Tamás azt tanította, hogy: «*lex de sui ratione duo habet: primo quidem quod est regula humanorum actuum, secundo quod habet vim coactivam*».³ Ez a rövid meghatározás nagyjában találó: a jog valóban emberi cselekvéseket rendező társadalmi szabály, amelyet a társadalomban kialakult legerősebb hatalom szükség esetén fizikai kényszer alkalmazásával is biztosít. Az bizonyos, hogy ez a társadalmi hatalom maga is emberi

igen magas tudományos színvonalon volt s hogy például a Magyar Polgári Törvénykönyv javaslatának rendszerére vonatkozólag többszörös hivatkozással találkoztam a külföldi jogfilozófiai irodalomban is (így például Erich Jung fentebb idézett értekezésében a 316. s köv. lapokon).

³ *Summa Theologica*, prima secundae, questio 96, art. 5.

magatartások eredménye, bizonyos, hogy a társadalom jogalkotó, jogalkalmazó és a jog érdekében kényszerített gyakorló tevékenysége maga is emberi cselekvéseknek egy láncolata. Ezt figyelembevéve, azt mondhatjuk, hogy az emberi cselekvéseknek az a széles köre, amely a jogi szabályozás számára nyitva áll, két nagy csoportra oszlik: olyan emberi cselekvésekre, amelyek magának a jognak létrejöttét, érvényesítését és kikényszerítését szolgálják, és olyanokra, amelyek nem ezt szolgálják. Ennek a kétféle emberi cselekvésnek, a szabályozó és a szabályozott magatartásnak különbsége az emberi szabályozás gondolatával már adva van. Hasonló ez ahhoz a különbséghez, amely a tudományok körén belül a reflexió és az ismeret között áll fenn. Amikor a jog, amelynek elsősorban a saját életnyilvánulásain kívül fekvő emberi életnyilvánulásokat kell szabályoznia, másodsorban a saját létrejövetelét és érvényesülését is szabályozza, tulajdonképpen önmaga fölé hajlik vissza. Éppen ezért lényeges különbség van a jogi szabályozás számára nyitva álló emberi cselekvéseknek előbb említett két nagy csoportja között: az, hogy a jog emberi cselekvést szabályozzon, már fogalmából folyik; az, hogy saját megalkotásának és érvényesülésének módját szabályozza, már nem feltétlenül szükséges. A jog mögött valamely jogilag szervezetlen és nem jogi, hanem másfajta kapcsolatokkal összetartott társadalmi hatalom is állhat, amely a jogot megalkotni, fenntartani és kikényszeríteni képes. Bizonyos azonban az is, hogy másrésztől semmi akadály sincsen annak, hogy a jog, mintegy önmaga fölé visszahajolva, a saját megalkotásának és érvényesítésének szociológiai folyamatát, a jogalkotást és jogalkalmazást célzó emberi cselekvéseket is szabályozza. Ha ezt valóban megteszi, akkor a jogtól szabályozott emberi cselekvéseknek két — eléggé pontosan elhatárolható — csoportjával állunk szemben: azokkal a most már jogilag is szabályozott emberi cselekvésekkel, amelyek a jognak megalkotására, érvényesítésére és kikényszerítésére vonatkoznak, és azokkal az emberi cselekvésekkel, amelyek nem erre vonatkoznak, hanem a jog létezése nélkül is fennállhatnak; ilyenek például a lét- és fajfenntartás körébe tartozó, vagy

a társas együttélés egyéb vonatkozásait érintő, de még ugyancsak a jogalkotás és jogérvényesítés folyamatán kívül fekvő, emberi cselekvések. Abban a megkülönböztetésben, amelyet az említett egyik és másik csoportba tartozó emberi cselekvéseket rendező jogszabályok közt tehetünk, gondolnám a közjog és magánjog ősrégi megkülönböztetésének csíráját megtalálni.¹

Az előadottakból az is kiviláglik, hogy a közjogi jellegű szabályok, amelyek magának a jognak megalkotására, érvényesítésére és kikényszerítésére vonatkoznak, logikai értelemben megelőzik a magánjogi szabályokat, amely utóbbiak már feltételezik annak a jogalkotó és jogot érvényesítő hatalomnak a létét, amelyet a közjog szabályoz. Ebben, de csakis ebben az értelemben beszélhetünk a közjog primátusáról a magánjoggal szemben.

Kitűnik az elmondottakból az is, hogy jogi jellegére nézve, éppen fordítva, a magánjog az erősebb jog. Mert hiszen a magánjog mögött ott áll a közjogi rend, amelynek célja éppen a jogélet zavartalanságát, a jog többi részének hibátlan érvényesülését biztosítani. A közjog mögött nem áll egy olyan másik jogvidék, amely most már magának a közjognak érvényesülését biztosítaná. Ide vonatkozólag sokban találó az a régi mondás, hogy «quis custodiet custodes?». Ezt itt úgy fordítanám le, hogy «ki kényszerítse a kényszerítőket?». Valóban, a közjog számos rendelkezésének kikényszeríthetősége sokszor kérdéses lehet, számos közjogi szabály jogi jellege elhalványulhat, állametikává finomulhat, vagy a politikai hatalom kérdésévé durvulhat. Kétségtelen, hogy a közjogi rend a maga egészében kevésbé kényszeríthető ki, mint a magánjogi rend. A magánjognak végső határai egy másik jogvidékbe, a közjogba torkollanak, a közjog

¹ Hasonló Stammeler felfogása is: «Das öffentliche Recht betrifft die Rechtseinrichtungen, die auf die Ermöglichung und die Aufrechterhaltung dieser Rechtsordnung abzielen — das bürgerliche Recht umfasst die Regelung der dieser Ordnung unterstellten Rechtsverhältnisse». (*Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, § 134. 3. Aufl., Berlin und Leipzig, 1928, 282. l. V. ö. *Theorie der Rechtswissenschaft*, 1. kiad., 403. l., 2. kiad. 244. l.)

végső csúcsai azonban közvetlenül érintkeznek a hatalom faktumával és a politika áramlataival. Ezért van az, hogy a magánjogi szabályok általában a közjogiakénál nagyobb állandóságot mutatnak. A közjog megingása nem kell, hogy a magánjog felborulását is maga után vonja; a magánjog összeomlása azonban csupán a közjogi rend rombadőlésével kapcsolatban következhetik be.

Kitűnik az elmondottakból végül az is, hogy a magánjog a jog fogalmából való levezethetősége szempontjából és rendszeren történetileg is megelőzi a közjogot. Mondottuk fentebb, hogy feltétlenül szükséges az, hogy a jog emberi cselekvéseket szabályozzon, de nem feltétlenül szükséges, hogy mintegy önmagára visszahajolva a saját létrejövételének és kikényszerítésének társadalmi folyamatát is szabályozza. Primitív vagy fejletlen jogok mögött rendszeren nem áll jogilag szervezett közhatalom: a jogalkotás a szokásjog szervezetlen formájában folyik le s a jog kényszer-szankciója is szervezetlen társadalmi reakció formájában érvényesül, amire például szolgálhat, hogy a kabil piacón elkövetett bűncselekményeket a felháborodott tömeg azonnali megkövezéssel torolja meg.¹ Előbb szoktak anyagi magánjogi és anyagi büntetőjogi jogszabályok kifejlődni, mielőtt még a jogalkotás, jogérvényesítés és jogi kényszeralkalmazás módja maga is jogi szabályozást, közjogi rendezést, nyert volna. Éppen ezért nem tenném magamévá korán elhunyt nagy magyar jogfilozófusunknak, Somló Bódognak, azt az álláspontját, hogy közjog nélkül nem lehet jogot elképzelni, magánjog nélkül azonban igen.² Jellemző e részben, hogy a világ legrégibb ismert joga, Hammurabi törvénykönyve (K. e. 2250 körül) legnagyobbbrészt magánjogi és jórészt büntetőjogi

¹ J. Makarewicz: *Einführung in die Philosophie des Strafrechts*. Stuttgart, 1906. 216. l.

² Felix Somló: *Juristische Grundlehre*. Leipzig, 1917. 487. l.: «Dass der Begriff des öffentlichen Rechts bereits mit dem Begriffe einer Rechtsnorm einhergeht, während es ein Privatrecht nicht unbedingt geben muss, damit es Recht geben könne — dass also mit andern Worten, der Begriff des Privatrechts kein juristischer Grundbegriff, sondern nur ein Allgemeinbegriff sein kann, braucht wohl nicht besonders ausgeführt zu werden».

szabályokat tartalmaz.³ Hogy a büntetőjogot, amelynek közjogi jellegét újabban annyira hangsúlyozzák, miért állítom a sajátosan közjogi szabályokkal szembe és a magánjoggal párhuzamba, arról alább még szólni fogok. Arra nézve különben, hogy a jog mögött nem kell közvetlenül jogilag szervezett közhatalomnak állnia, például hozhatom fel a nemzetközi jogot is, amely igen fejletlen jogvidék és amely mögött, mint érvényesülésének biztosítója, csupán egy szervezetlen, eléggé labilis hatalmi csoportosulás áll, vagy legfeljebb azt mondhatni, hogy a nemzetközi közhatalom jogi szervezete éppen csak hogy kialakulóban van.

7. Kétségtelen azonban, hogy egy csak valamennyire is fejlettebb jogrendszerben magának a jogalkotásnak, jogérvényesítésnek és a jog kikényszerítésének kérdése is jogilag szabályozva szokott lenni. Ezáltal a jog mögött álló társadalmi hatalom szervezete jogi formát nyer. A jog létrejövését és érvényesülését szolgáló emberi cselekvések elsőrendűen fontosak a jog szempontjából, természetes tehát, hogy a jog őket is szabályozásának körébe vonja. Ha az idevonatkozó jogi szabályozás, a jog mögött álló társadalmi kényszerhatalom jogi szervezete egy bizonyos magasabb fokot elért, akkor államról, szervezett állami közhatalomról beszélünk.

Az állam mivoltának nehéz kérdésére a. . . akarok kitérni. Kétségtelen, hogy az államot nem csak a jog kötelékei tartják össze, hanem más hatalmas szellemi és anyagi erők is, amilyenek például vallási, erkölcsi meggyőződések, gazdasági érdekek és különösen a nemzeti gondolat. De az is bizonyos, hogy az állam cselekvésre alkalmas szervezetet csakis a jogi szabályozástól kap. Akárhogyan határozzuk meg az államot, ebből a meghatározásból a jog nem hiányozhat. Az állam legbelsőbb lényege szerint: tevékenység, az állami cselekvéseknek az összessége; ez az állami tevékenység pedig

³ Die Gesetze Hammurabis, Königs von Babylon um 2250 v. Chr. Das älteste Gesetzbuch der Welt. Übersetzt von Dr. Hugo Winckler. Leipzig, 1902. V. ö. Stier Somló—Elster: *Handwörterbuch der Rechtswissenschaft*, Bd. VI. 1929, 1035. l.: «... im Codex Hammurabi überwiegt die privatrechtliche Regelung...»

maga is emberi cselekvés, annak a számtalan emberi cselekvésnek hatalmas sora, amelyet éppen a jog alapján — a jog beszámítási, szervezeti vagy hatásköri szabályai szerint — állami cselekvésnek kell tekintenünk. Az állam ebből a szempontból a jog teremtménye, és pedig éppen annak a jogi szabályozásnak eredménye, amellyel a jog — mintegy önmaga fölé visszahajolva — a mögötte álló társadalmi hatalmat jogilag megszervezi. Ezt a részét a jogi szabályozásnak fentebb közjogi jellegű szabályozásnak neveztem. Nyilvánvaló ebből az is, hogy azokban a fejlett jogrendszerekben, amelyek az állam intézményét már ismerik, a közjog és a magánjog különbsége az államra és az állami cselekvésre vonatkozó jog és a nem állami cselekvésként minősülő egyéb emberi cselekvésekre vonatkozó jog különbségével esik össze.

8. Az elmondottakban állást foglaltam a közjog és magánjog megkülönböztetésének éppen napjainkban annyira vitás kérdésében e megkülönböztetés további fenntartásának szükségessége mellett. E megkülönböztetés alapját a jog fogalmából, különösen a jog fogalmában rejlő kényszerhatalom gondolatából próbáltam levezetni s ennek megfelelően fejlettebb jogrendszerek esetében az állam gondolatában véltem megtalálni, amelyhez a jog mögött álló társadalmi hatalom fejlődése elvezet. Ha a fejlődésnek aránylag igen magas fokán, az állami szervezet egyszer létrejött, akkor nincs semmi, ami a jog életében fontosabb szerepet játszana, mint éppen az állam. Természetesnek látszik tehát, hogy éppen ezt a jog szempontjából annyira fontos intézményt, az államot, használjuk fel a jogrendszer tagozásánál végső principium divisionis gyanánt. Ez a felfogás nagyjából megfelelne a közjog és magánjog Ulpiánus-féle régi elhatárolásának is, feltéve, hogy elhagyjuk belőle a közérdekre és a magánérdekre való téves hivatkozást.

Az az ellenvetés, hogy az állam, maga is a jog teremtménye lévén, nem volna alkalmas arra, hogy a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáljon, nézetem szerint nem lenne helytálló. Hiszen éppen azért, mert az állam a jog teremtménye, lehet azokat a jogszabályokat, amelyek az

állam és az állami cselekvés megszervezésével foglalkoznak, a többi, nem az államra vonatkozó, jogszabálytól elhatárolni. Az bizonyos, hogy így fogva fel, az állam fogalma szűkebb a jog fogalmánál. Amikor tehát az állam fogalmából indultunk ki, nem a jog fogalmát tettük a jogrendszer tagozódásának alapjává. A jog fogalma azonban minden jogra illik, s így a maga egészében nem szolgálhat különböző fajtájú, de egyaránt jogi jellegű szabályok megkülönböztetésének irányelvül. A jogfogalom csupán az egész jogrendszer egységét biztosítja. Az, hogy a rendszer tagozásánál a jog fogalmából próbáltunk kiindulni, csupán azt jelenti, hogy a jogfogalom egyes alkotóelemei között kerestünk olyant, amely a jogszabályok közti alapvető különbségtételre alkalmas legyen. Ezt a társadalmi kényszer momentumában találtuk meg, amely önmagában még nem elég a jog fogalmához, de ennek kétségkívül egyik lényeges alkotó eleme. A társadalmi kényszer monopóliuma egy bizonyos fejlődési fokon az államot illeti meg. Hogy ekként az állam már fejlett jogi szabályozást tételez fel s így nem alkalmas a fejletlen jog tagozására, az igaz. Eltekintve azonban attól, hogy egészen fejletlen jog mellett tulajdonképpen jogrendszerről sem lehet szó, az államalakulást megelőző fejletlenebb jogok számára a megfelelő principium divisionis-t is megtaláltuk az állammá még nem szerveződött, de azzal rokon, fejletlenebb közjogi szabályozást mutató jogalkotó és jogot kikényszerítő társadalmi hatalom fogalmában.

Felfogásunk ellen, amely a közjogot és a magánjogot az állam fogalmának segítségével határolja el akként, hogy a különbséget az állami tevékenységre és a magán-tevékenységre vonatkozó szabályok különbségében látja, joggal vehető fel az a kérdés, hogy miben áll az állami és a magán-tevékenység különbsége? Lehet-e a közjog és magánjog különbségének tisztázatlan kérdését az állami és magán-tevékenység ugyancsak tisztázatlannak látszó különbségével tisztázni? Ezzel az igen komoly ellenvetéssel szemben meg kell jegyezmem, hogy ha általánosérvényűen nem is lehet megállapítani azt, hogy mely tevékenységek államiak és melyek magáncselekvések, egy adott jogrend alapján mindig

pontosan megmondhatjuk, hogy valamely emberi cselekvés állami tevékenységnek tekinthető-e vagy sem. Mert — amint arról már volt szó — az állami tevékenység is emberi cselekvésekből tevődik össze, de csak olyan emberi cselekvésekből, amelyeket a jog rendelkezése alapján állami cselekvéseknek kell tekintenünk. Minthogy tehát az ember csupán a jog felhatalmazása alapján végezhet állami funkciót, s minthogy az emberi cselekvés csupán a jog beszámítási (szervezeti vagy hatásköri) szabálya alapján minősül állami tevékenységnek, azért egy adott jogrend alapján mindig világos lesz az, hogy hol fut a határ az állami tevékenység és a magánévének tevékenysége között. Az elhatárolást természetesen nehezíti az, hogy az állami és a magán-tevékenység s ekként az állam és a magánévé különbsége nem különböző embercsoportokat vagy embereket állít szembe egymással, hanem, hogy az államszervnél mindig ugyanannak az embernek a kettéosztásáról: cselekvései egyrészének állami tevékenységként, másik részének magán-tevékenységként való minősítéséről van szó. Ez a jelenség valóban hasonlít az Én kettéhasadásának lélektani jelenségéhez. Az az ember, aki államszerv is, lelkileg valóban kettéhasad: tudásának, akaratának, érzéseinek egy részével az államot szolgálja, ezekben a cselekvéseiben az államélet érverése lüktet, maga az állam nyilatkozik meg; tudásának, akaratának, érzéseinek egy másik részével, lelkének az államszervi minőségén túleső felével azonban a saját magánéletét éli, amely fogalmilag élesen elkülöníthető államszervi működésétől. Az államszervnek és a magánévének ugyanabban az emberben való összetalálkozása az állam és a privatautonómia határának megvonását kétségkívül nehezíti, de lehetetlenné nem teszi: ugyanannak az embernek cselekvései között eléggé elválnak az államszervi cselekvések a magán-tevékenységtől; minthogy államszervi cselekvést csupán a jog felhatalmazása alapján végezhet, azt, hogy mely cselekvései állami cselekvések, a fennálló tételes jog tartalma megjelöli.¹

¹ Bővebben kifejti ezt *A jogi személyek elmélete* (Budapest, 1931) című munkám 302. s. köv. II.

Az állami tevékenység és a magán-tevékenység különbségének megérzése rejlik egyébként azokban az elméletekben is, amelyek a közjogot a magánjogtól a közérdek és magánérdek, illetőleg a közakarat és az emberi akarat különbségével akarják elválasztani. Amíg azonban a közérdeket a magánérdektől, a közakaratot az emberi akaratától nem lehet pontosan elhatárolni, addig az állami tevékenységet — a fennálló tételes jog beszámítási szabályai alapján — elvileg élesen elválaszthatjuk a magán-tevékenységtől. Az itt felmerülhető nehézségek nem elvi, hanem jogmagyarázati nehézségek lesznek csupán.

Abból, hogy mindig a tételes jog határozza meg, hogy mely emberi cselekvéseket kíván állami cselekvéseknek tekinteni, következik az is, hogy a különböző tételes jogok szerint változó a közjognak és a magánjognak területe. Azt az életviszonyt, amelyet az egyik jogrendszer a privatautonómia körébe utal, egy másik jogrendszer az állami tevékenység körébe vonhatja. Nincsen akadálya annak sem, hogy a jog ne csak a jogalkotás, jogérvényesítés és kikényszerítés funkcióit tekintse állami feladatoknak, hanem egyéb, a társadalom szempontjából fontos feladatok megvalósítását is. A jogállam típusát ilyenkor a népjóléti vagy kultúrállam típusa váltja fel. Mindez arra figyelmeztet, hogy a közjog és a magánjog területeit nem lehet egymástól egyszersmindenkorra érvényes szilárd válaszfalakkal elhatárolni. E két nagy jogterületnek állandóan mozgásban levő határai vannak. Közjog és magánjog különbsége történeti, vagy, ha úgy tetszik, tételesjogi kategória, határaikat, kiterjedésüket in concreto a történetileg kifejlődött és egy bizonyos történeti pillanatban fennálló tételes jog szabja ki. A társadalmi együttélés egyre szorosabbá válik s így az újabb fejlődés, úgy látszik, a magánjogi szférának folytonos szűkebbre szorulása felé halad.

9. Az elmondottakban a jogrendszer tagozódásának legfőbb irányelvét jelöltem meg akkor, amidőn a közjog és a magánjog elválasztását az állami tevékenység és a privatautonómia különbségére alapítottam. Helyesebben tulajdonképpen az állam joga és a magánosok joga elnevezést kellene

alkalmaznom, minthogy az alapul vett meghatározás szerinti magáncselekvésekre vonatkozó jog nem fedi a magánjog szokásos körét, amiről a következőkben bővebben szölok.

Hátra volna most még, hogy a kifejtett alapfelfogás álláspontjáról egy futó pillantást vessek arra a szokásos csoportosításra, amelyben a fejlett modern jogrendszerek anyaga a közjog és a magánjog területén elhelyezést nyer.

10. A mi felosztásunk szerint a magánosok jogának területére tartozik az az egész jogi szabályozás, amely olyan emberi cselekvésre vonatkozik, amely nem állami tevékenység.

Ide tartozik elsősorban az egyén létfenntartásáról való gondoskodás. Bár a népjóléti állam nagymértékben segítőleg avatkozik be az egyének létért való küzdelmébe, mégis eddig még minden jog elsősorban az egyén hivatásának tekintette, hogy saját megélhetésével törődjék és élete fenntartásáról gondoskodjék. Elképzelhető ugyan egy olyan teljesen szocializált állam is, amely a gazdasági javak termelésének és szétosztásának folyamatát a maga egészében állami feladattá teszi, de még ez az állam sem kerülhetné el azt, hogy a privátautonómia körébe utalja legalábbis a szétosztott javak felhasználásának kérdését.

A magánautonómia körébe kívánkozik továbbá a fajfenntartásról való gondoskodás is. Jellemző erre nézve, hogy az orosz szovjet joga, amely pedig egyébként a teljes állami beavatkozás álláspontján áll, családjogi, vonatkozásokban, a szocializálás gondolatával szöges ellentétben, nagyobb teret nyit a privátautonómia számára, mint bármely más jogrendszer. Ha pedig egy teljesen szocializált «totális állam» ezeket a kérdéseket is az állami tevékenység körébe akarná vonni, az mégis alig képzelhető el, hogy a privátautonómia körében ne kelljen hagyónia a fajfenntartás eszme körébe tartozó konkrét tevékenységeknek legalább egyes részleteit.

A természetjogi állásponttal szemben a jogi pozitívizmus szívesen hivatkozik arra, hogy az életviszonyok mennyire változók s hogy ennek folytán mennyire változó a reájuk vonatkozó jogi szabályozás tartalma is. Kétségtelen azonban, hogy éppen a lét- és fajfenntartásnak, a társadalom

biológiai alapjának kérdései — ha részletekben eltérően is — minden jogrendszerben szabályozást nyernek és elvileg a privátautonómia körébe tartozóknak tekintetnek. Ennek elismerésén alapul a sajátosan magánjogi szférának vagyoni, örökösödési és családi jogra való hagyományos tagozódása.

De a magánjogi szabályozás körébe tartoznak az egyéb célú emberi összeműködések is, — az egyszerű szerződéstől igen magasfokú egyesülésekig — feltéve, hogy ezeket a szervezett összeműködések, mint közjogi korporációkat, az állam nem illeszti be a saját szervezetébe s nem hatalmazza fel őket állami tevékenység kifejtésére. Az emberi egyesülések joga, amelyet a germánjogi teória «Sozialrechts» címen a közjog és a magánjog közé ékelt jogterületként óhajtana felfogni,¹ minden nehézség nélkül felosztható a magánjogi és a közjogi egyesülések jogára. Az egyesülés legegyszerűbb formájában, a szerződésben, az egyéni önrendelkezés elve a legjellemzőbben nyilatkozik meg.

Újabban hangsúlyozottan szokták kiemelni a magánjogi jogképesség és cselekvőképesség közjogi jellegét. Nézetem szerint ez nem helyes felfogás. Igaz ugyan, hogy az idevonatkozó szabályok organizatórikus szabályok, amelyek hatáskört, kompetenciát állapítanak meg: de éppen a magánegyén kompetenciáját, vagyis a privátautonómia körét. Nem állami tevékenységet szabályoznak tehát, s így nem is tekinthetők közjogi jellegű szabályoknak.

A magánjogi jog- és cselekvőképességgel szorosan összefüggő matéria nézetem szerint az is, amit pedig a közjogban szoktak tárgyalni «alap- vagy szabadságjogok» címen. Szemben az ú. n. politikai jogokkal, amelyek az állam életében való részvételre adnak jogot, a szabadságjogok a privátautonómiát biztosítják. Megsértésük esetén (pl. az élethez, a testi épséghez, a személyes szabadsághoz, a becsülethez, a

¹ Otto Gierke: *Das Wesen der menschlichen Verbände*. Rede bei Antritt des Rektorats. Berlin, 1902. 25. l.: «Das Recht muss sich entsprechend der Doppelnatur des Menschen, der ein Ganzes für sich und Theil höherer Ganzen ist, in zwei grosse Zweige spalten, die wir als Individualrecht und Sozialrecht bezeichnen können». V. ö. Moór: *Jogi személyek elmélete*, 26. l.

tulajdonhoz és más hasonlókhöz való jog megsértése esetén) magánjogi kártérítési keresetnek is nemegyszer helye lehet. Az igaz, hogy a szabadságjogok köre, mint «államtól mentes terület», az állami cselekvés határáként is felfogható, de ekkor is, mint az állami cselekvéssel szemben álló, tehát a privát-autonómiához tartozó, terület jelentkezik. És nem is az alkotmányjognak, hanem az állami cselekvést szabályozó közigazgatási jognak határán van. Annak, hogy a szabadságjogok kérdését charta-alkotmányokba fel szokták venni, nem rendszertani, hanem célszerűségi oka van: ezzel ezeknek a jogoknak fontosságát akarják kiemelni.

A magánjogba tartoznék továbbá nézetem szerint a látszólag államszervekre vonatkozó jog egy részlete is. Államszervvé végeredményben csak ember lehet. A privát-autonómia körébe tartozik tehát az a kérdés, hogy a magánegyén az államszervi minőséggel való felruházást elfogadja-e, illetőleg, hogy köteles-e elfogadni. És megint csak a magánegyént kárpótolja az állam a közhivatali illetménnyel azért, mert cselekvései jórészt az államszemély szolgálatába állította. Nem a közjogi jellegű illetmény változik át a közhivatalnok zsebében egyszerű magántulajdonná, hanem a közhivatalnok már akkor, midőn fizetését felveszi, magán-tevékenységet végez. Az a szerv, amely az illetményt kifizeti, állami tevékenységet, az, aki felveszi, nem állami tevékenységet fejt ki. Nemcsak a hűbéri, de a modern államnak is megvannak tehát a magánjogi alapjai; de amíg a hűbéri rend földdel, addig a modern állam pénzzel jutalmazza funkcionáriusait.

11. Ha meghatározásunk szerint, az állami tevékenység és a magán-cselekvés különbségét tekintjük a közjog és a magánosok joga elválasztójának, akkor a megengedett egyéni cselekvéseket szabályozó szűkebb értelemben vett magánjogon kívül, a magánosok jogába tartozik a tiltott egyéni cselekvések tényálladékait megállapító anyagi büntetőjog is.

Az anyagi büntetőjogot ma a közjog körébe szokták utalni. Vagy azért, mert a büntetés közérdekből alkalmaztatik; vagy azért, mert a büncselekmény a jogrend sérelme; vagy mert a büntetés joga az államé s a büncselekmények

üldözése hivatalból történik. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a magánjogi jogvédelem is közérdekből alkalmaztatik; a magánjogi jogellenesség is a jogrend sérelme; a magánjog védelmében gyakorolt kényszer alkalmazásának joga ugyancsak az államé. Különbözik is a büntetés alkalmazásának és a büncselekmények hivatalbóli üldözésének kérdése már nem is az anyagi büntetőjog, hanem a büntető perjog kérdése.

Az bizonyos, hogy megdöbbentő hasonlóság van egyes büntetések és bizonyos közigazgatási intézkedések között: a halálbüntetés és a rendfenntartás közben eldőrdült halált-hozó csendőrségi sortűz, a kényszerszolgálatra való elítélés és a közigazgatási közmunka, a szabadságvesztés büntetések és elmebetegnek zárt intézetbe történt közigazgatási elhelyezése, a pénzbüntetés és közadókkal való megróvás — nem is szólva a modern büntetőjogok ú. n. biztonsági rendszabályairól — külső tényálladékaikban igen nagy hasonlóságot mutatnak, ha céljuk szerint többé-kevésbé élesen elhatárolhatók is. De ugyanezt a külső hasonlóságot mutatja egy magánjogi végrehajtás is egy adótartozás végrehajtásával vagy a kártérítés a pénzbüntetéssel; egy erkölcsi kártérítésre szóló magánjogi ítélet súlyosabb lehet, mint egy enyhe pénzbüntetésre szóló büntető ítélet.¹ Mindezeket a felhozott példákat azonban nem az anyagi jog, hanem az állami jogvédelem köréből választottuk. S minthogy a kényszer alkalmazásával történő jogvédelem ma már a jog összes területein állami feladat, a szembeötölő hasonlóság nem meglepő; a felhozott példák mindannyian az állami tevékenység, s így a közjogi szabályozás körébe tartoznak.

Az anyagi büntetőjogról kétségtelen, hogy nem állami cselekvésekről, hanem magánegyének tiltott cselekvéseiről van tényálladékaiban szó. Még az ú. n. közhivatali büncselekmények sem minősíthetők állami tevékenységnek, hanem a közhivatalnok olyan magán-cselekvései, amelyeket állami cse-

¹ A pénzbüntetés legmagasabb összegét a törvény limitálni szokta, így a magyar törvény (1928: X. tc. 5. §.) szerint az büntetett esetében 20,000, vétség esetében 8000, kihágás esetében 800, illetőleg 200, 100 és 40 pengónél magasabb nem lehet.

lekvést jelentő hivatali hatáskörén kívül követ el, mert hiszen bűncselekmények elkövetésére nem is bírhat hatáskörrel. Az anyagi büntetőjog összes tényálladécai jogellenes cselekvések körülírásai s ez a körülmény már önmagában kizárja azt, hogy állami cselekvésekről lehessen bennük szó, s hogy e tényálladékok a közjog területére tartozhassanak.

A bűncselekménynek lényeges jellemző vonása ugyan, hogy az állami büntetés előrevetett árnyéka tapad hozzája. De az igazi magánjogokhoz is hozzáfűződik az állami kényszeralkalmazás, a perelhetőség és a végrehajthatóság, gondolata. Az állami cselekvés azonban, itt is és ott is, az eljárási jog területén kezdődik; kétségkívül azzal a fontos különbséggel, hogy míg a polgári per legnagyobb részben a magánfelek cselekvéseiből áll, addig a büntető eljárásban kezdettől fogva az állami cselekvés van túlsúlyban. Az anyagi büntetőjog állítólagos közjogi jellegét nem is tekintem egyébnek, mint a büntető eljárási jogról az anyagi büntetőjogra vetett visszfénynek. Az a körülmény viszont, hogy az anyagi magánjog közjogi jellegét eddig még komolyan nem állították és nem is állíthatták, feltéve, hogy a jogot az állammal teljesen nem azonosították,¹ azt látszik valószínűsíteni, hogy a polgári perjog maga sem közjog, hanem legfelsőbb lényege szerint magánjog: alaki magánjog, amiről alább még lesz szó.

Ha előbbi fejtegetéseimmel közelebb hozni igyekeztem egymáshoz az anyagi büntetőjogot és a szoros értelemben vett magánjogot, ez még nem jelenti azt, hogy a kettő meg-

¹ Kelsenél, aki a jogot az állammal azonosítja, valóban megtaláljuk azt a felfogást is, hogy tulajdonképpen az alanyi magánjogok is politikai színezetű jogok. V. ö. *Reine Rechtslehre*, 113—114. l.: „... die privaten Rechte (sind) in demselben Sinn politische Rechte..., wie diejenigen, die man allein so zu bezeichnen pflegt, weil beide, wenn auch auf verschiedene Weise, Anteil an der staatlichen Willensbildung, das ist aber an der politischen Herrschaft gewähren. . . . Dasjenige, was wir Privatrecht nennen, ist, vom Standpunkt der Funktion aus gesehen, die dieser Teil der Rechtsordnung im Gefüge des Rechtsganzen hat, nur die besondere, der kapitalistischen Wirtschaftsordnung entsprechende Rechtsform der ökonomischen Produktion und der Verteilung der Produkte; eine eminent politische, eine Herrschaftsfunktion also».

különböztetésének szükségét tagadnám. Ez a megkülönböztetés azonban nem történhetik úgy, hogy az anyagi büntetőjogot rövid úton közjognak minősítsük. Az elhatárolást nézetem szerint a magánjogi deliktum és a bűncselekmény, a kártérítés és a büntetés elválasztásának irányában kell keresnünk. Ez pedig nem lehetséges bizonyos etikai fogalmak segítségül hívása nélkül. Mert amíg a magánjog csupán a megsértett jogállapot helyreállítására törekszik, addig a büntetőjogtól — ahol reparációról többnyire nem is lehet már szó — elválaszthatatlan a megtorlás és az elrettentés gondolata. Azok a modern irányok, amelyek a megtorlás és az elrettentés, egy szóval a bűnhődés, gondolatát a büntető igazságszolgáltatásból száműzni akarják, ezzel lényegéből vetkőztetik ki a büntetőjogot.

A kiemelt igen jelentős különbség mellett is szorosabban simul azonban az anyagi büntetőjog a magánjoghoz, mint a közjoghoz. Láthatjuk ezt különösen a régi jogokban. Hammurabi törvénykönyve — mint fentebb már említettem — legnagyobb részben magánjogi és büntetőjogi szabályok foglalata. De még a római jogban is a büntetőjog jórészt a magánjog részeként jelentkezik. A német jogtudomány pedig sokáig a «bürgerliches Recht» címén foglalta össze a magánjogot, büntetőjogot és perjogot.¹

12. Ami a polgári perjognak újabban erősen hangsúlyozott közjogi jellegét illeti, nézetem szerint ez a felfogás is túllő a célon. A polgári perjog ugyanis legnagyobb részben a magánjoghoz, még pedig a szűkebb értelemben vett magánjoghoz tartozik. Ez volt a római jog álláspontja is, amely a perjogot mindvégig a magánjog részének tekintette, a híres «personae, res, actiones» felosztás szerint.² De ez volt a régi magyar jogi

¹ V. ö. Stier Somló—Elster: *Handwörterbuch der Rechtswissenschaft*, Bd. I. 1926, 840. l.

² Amilyen nagyok voltak a rómaiak a jogalkotás és a jogmagyarázat, a jogásztechnika és a jogi kazuisztika terén, éppoly kevésbé voltak erősek a rendszerezésben, a jogi szisztematikában. Jogkönyveik eléggé rendszertelenül, többnyire az edictum perpetuum beosztása szerint, mutatják be a joganyagot. Q. Mucius Scaevola (K. e. 140—82) volt az első, aki egyes jogszabályokat jogintézményekké

álláspont is: Werbőczy, sőt még Frank Ignác is a magánjog részeként tárgyalják a perjogot.

Valóban, ha a kikényszeríthetőség a jog egyik lényeges alkotóeleme, akkor a magánjog a perjog nélkül még nem igazi jog. Anyagi magánjog és perjog szorosan összetartozik. A polgári per a magánjog érvényesítésének eszköze.

Plósz Sándor *A keresetjogról* c. méltán híres munkájában a per közjogi természetét állítja ugyan, de mindjárt hozzáteszi, hogy «nem akar túlságos súlyt fektetni arra, hogy a keresetjog közjog» s igazában a «polgári pert a köz- és magánjog között álló jogintézménynek tekintis, s így szerinte «a keresetjog is a köz- és a magánjog között álló jog.»¹ Plósz igen helyesen elutasítja azt a nézetet, hogy «a keresetjogok a jogoknak egy önálló osztályát képeznék», szerinte «a keresetjog a (magánjogi) címhez elválaszthatatlanul hozzá van kapcsolva, független ugyan a valóban létező magánjogtól, de nem az állított magánjogtól, és ha egyszer az állított jog alatt a magánjog szempontjából valóban létező jogokat látunk, nem ezektől.»² A keresetjog közjogi jellegét főként csak abban látja, hogy mindenkinek meg van az a joga, hogy «bizonyos állítások iránt mást perbe idézhessen» még akkor is, ha állított joga valójában nem is létezik.³ Kétségtelen azonban,

foglalt össze (ius civile primus constituit generatim): a personae, res, actiones felosztást pedig először Galusnál (K. u. 161 körül) találjuk, bár lehet, hogy régebb irótól vette át. V. ö. Paul Krüger: *Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts*, 2. Aufl., München u. Leipzig 1912. 64., 98., 207., 209. ll.; Jörs—Kunkel: *Römischen Privatrecht*, Berlin, 1935. 23., 27., 28. ll.; Bruns—Lenel: *Geschichte und Quellen des römischen Rechts* (Holtzendorff—Kohler: *Enzyklopädie der Rechtswissenschaft*, 1915) 357. s. köv. ll. — A római jogászoknál többet köszönhet a jogi szisztematika a természetjogi iskola XVII. és XVIII. századbeli képviselőinek.

¹ Dr. Plósz Sándor *ig. és t. l. összegyűjtött dolgozatai*. Kiadta a M. Tud. Akadémia, Budapest, 1927, 32. l. — *A keresetjogról* c. munka, amely az összegyűjtött dolgozatok első értekezése gyanánt közzétett, eredetileg a Magyar Igazságügy 1876. évi kötetében látott napvilágot, majd kibővítve *Beiträge zur Theorie des Klagerechtes* címmel németül is (Leipzig, 1880) megjelent.

² Plósz, i. m., 44. l.

³ Plósz, i. m., 31. l.

hogy az ebben az értelemben felfogott keresetjog is a privát autonómiához tartozik. Az, hogy az állam a privát autonómiát és az abba tartozó keresetjogot védi, nem teszi a privát autonómiát állami tevékenységgé, és így közjogi jellegűvé.

Közjogi elem csupán a bírói tevékenységgel kerül a polgári perbe, amely azonban csak kisebb részében bírói tevékenység. A polgári pert elsősorban a magánfelek viszik, a per legnagyobb részben a magánfelek cselekvéseiből tevődik össze, akik privát autonómiájukat gyakorolják a bíró színe előtt is és nem állami tevékenységet hajtanak végre. A polgári perben a «rendelkezési elv», vagyis a privát autonómia uralkodik. Sőt még a jogerős ítélet esetében is — amidőn Plósz szép mondása szerint «az egyes most már akaratát nem csak mint saját, hanem mint az állam akaratát is valósíthatja»¹ — még ekkor is többnyire a pernyertes felperesnek, mint magán-egyénnak akaratától függ, hogy az ítéletet végrehajtatja-e vagy sem. Igazában tehát a polgári perben hozott ítélet is legtöbbször nem állami akarat még, hanem csupán az államtól a privát autonómia számára kilátásba helyezett segítség: utalvány az állami kényszer igénybevételére.

Bármennyire túlnyomó legyen is azonban a polgári perben a felek magántevékenysége, kétségtelen, hogy a bírói cselekmények révén állami tevékenység is vegyül beléje. A polgári perjog eljárási szabályairól tehát azt mondhatjuk, hogy ezek nagyobb részben magánjogi, a felek magáneselekvéseit szabályozó és kisebb részben közjogi, a bíróság állami tevékenységét rendező jogszabályok vegyületét teszik. Azt hiszem ezt a kétfajta szabályozást el is lehetne választani egymástól, bár az olyan határterületeken, ahol állami és magántevékenység szorosan érintkezik egymással, ez az elhatárolás sokszor igen nehéz. Igaza van tehát Plósznak abban, hogy a polgári perjog a közjog és a magánjog között álló jog. De semmiképpen sem tiszta közjog, hanem legnagyobb részében magánjog. Ha azonban a polgári bírósági szervezet rendező jogszabályokat is a polgári perjoghoz számítjuk, akkor utóbbiakat már tiszta közjognak kell tekintenünk.

¹ Plósz, i. m., 46. l.

13. A büntető per jog terén természetesen lényegesen más a helyzet mint a polgári per jogban. Itt nemcsak a büntető bíróságok szervezetét megállapító jogot kell a tiszta köz jog területére utalnunk, hanem a büntető eljárási jognak is sokkal nagyobb része tartozik a köz jogba, mint a polgári peres eljárási jogé. Minthogy ugyanis a fejlettebb jogok a büncselekmény elleni küzdelmet állami feladatnak tekintik, a büntető perben nem két magánfél küzdelme folyik le, hanem rendszerint az államhatalom képviselője, a közvádó, áll szemben a vádlott magánegyénnel. A büntető perben nemcsak a bíróságnak, de az egyik félnek, a közvádónak, cselekvései is állami tevékenységként minősülnek. A másik fél — a vádlott — cselekvései azonban itt is a privátautonómia körébe tartozó magánselekvések. Gyakran történik hivatkozás a büntető per jog nagy alkotmányjogi jelentőségére, amin kétségteljesen a büntető pernek az egyéni szabadság, vagyis a polgári szabadságjogok szempontjából le mért jelentőségét kell értenünk. Fentebb volt azonban már arról szó, hogy ezek a szabadságjogok a privátautonómia s ekként a magánjogi szféra körébe tartoznak. A büntető per jog «alkotmányjogi» jelentősége tehát éppen a privátautonómianak a büntető per jogban játszott fontos szerepére utal és azt bizonyítja, hogy ez a jogvidék éppúgy az állami tevékenységet szabályozó köz jogi és a magánegyén cselekvését szabályozó magánjogi szabályok vegyülete, mint a polgári per jog, csak hogy természetesen egészen más arányú, nem a magánjogi, de a köz jogi elem túlsúlyát mutató vegyülete.

14. A büntető per jogot ez az erősebben köz jogi jellege igen közel hozza az állam konkrét cselekvését szabályozó köz igazgatási joghoz.

E két jogterület határai sokszor egymásba nyúlnak. A köz igazgatási természetű ú. n. biztonsági rendszabályok alkalmazása nálunk például a büntető bíróságok hatáskörébe tartozik, aminek mindenestre megvan az a jelentősége, hogy a biztonsági rendszabály sokszor súlyos jogkövetkezményével szemben megadja az egyénnek azokat a biztosítékokat, amelyekkel a büntetőper jog az egyéni jogkört körülveszi. Másrészt viszont a rendőri büntető bíraskodás köz igazgatási

szervek hatáskörébe tartozik, amit részben az a körülmény tesz megokolttá, hogy ezeknél a csekélyebb súlyú büncselekményeknél a büntetés nem is annyira igazi büntetés, vagyis megtorlás és elrettentés, hanem inkább a rend fenntartását célzó intézkedés. De köz igazgatási szervek hatáskörébe tar tozhatik a jövedéki bíraskodás és bíraskodás is, különösen amíg alapmotívuma a finánc-szempont és nem az elrettentés és a megtorlás. A súlyos jövedéki kihágásokat azonban már — éppúgy mint az adósalást — a büntető bíróságok hatáskörébe utalja a magyar jog.¹ Köz igazgatási szervek hatáskörébe szokott tartozni továbbá a fegyelmi bíraskodás is. A cél itt sem megtorlás és elrettentés elsősorban, hanem a hivatali fegyelem, tekintély és kellő munkateljesítmény biztosítása.

De nemcsak a köz igazgatási szervektől végzett bíraskodás, hanem a tulajdonképpeni köz igazgatás is sokban hasonlít a büntetőperben kifejtett állami tevékenységhez. A köz igazgatási funkciók egyik nagy csoportja, a rendészet, a legszorosabb összefüggésben van az államnak a büncselekmény ellen a büntető per jog terén folytatott küzdelmével, közvádó szerep körével, amely nem is bíraskodás, hanem a büntető perbe belenyúló állami köz igazgatás. Bűnügyi rendőrség és ügyészség szorosan kiegészítik egymást.

A köz igazgatási funkciók másik nagy csoportja, a gondozó (szociális és kulturális) köz igazgatás viszont sok hasonlóságot mutat az államnak a polgári perben és a végrehajtási jog terén kifejtett tevékenységéhez, amely a védelemért hozzáforduló egyén támogatására szolgál.

A per jogok és a köz igazgatás területe közti különbséget tulajdonképpen abban lehetne megtalálni, hogy amíg a polgári per nagyobb részben magánselekvésekből s kisebb részben állami cselekvésből áll, a büntető per pedig nagyobb részben állami tevékenységből s kisebb részben magánselekvésből tevődik össze, de még mindig főszerepe van benne az egyik per fél, a vádlott, magánselekvéseinek, addig a köz igazgatás már tisztán állami tevékenység, kizárólag egyoldalú állami cselekvés.

¹ 31.000/1928. I. M. rendelet 2. §-a.

Ez a megállapítás természetesen csak nagyban, egészben találó és különösen nem értelmezendő úgy, mintha a közigazgatás a magánügyek cselekvésével nem is érintkezne. Ellenkezőleg, a közigazgatás a maga egész frontján érintkezik és állandó kölcsönhatásban van az emberek magánműködésével. A közigazgatásban azonban a privátautonómia inkább mint külső érintkezési felület, mint az állami cselekvés határa jelentkezik — amint ezt a polgári szabadságjogok kérdésénél már érintettük — és nem nyílik számára olyan szervezett aktivitásra tér, mint a perjogokban. Különösen világos ez a közigazgatásnak arról a részéről, amely a privátautonómiát negatív, tilalmak felállításával érinti, a rendszetről. A rendészeti jog tilalmaiból az egyénre nézve az alkalmazkodás kötelessége s egyben a tilalmakat áthágó, jogsértő magánműködés lehetősége is következik. Ha most már a jog részletesen szabályozná ezeket a tiltott cselekvéseknek tényállásait, akkor már elhagyná a közigazgatás területét s a magánosok tiltott cselekményeit körülíró anyagi büntetőjoghhoz csatlakoznák. Ilyen részletes szabályozás hiányában a rendészeti intézkedéshez való alkalmazkodás és a tiltott cselekménytől való tartózkodás egészen általános kötelessége önmagában is olyan, a közigazgatási jogból folyó egyéni kötelesség, amely éppúgy határa az egyéni szabadságnak, amint a szabadságjogok korlátai a közigazgatásnak.

A közigazgatásnak az a része, amely a magánműködésüket nem negatív tilalmakkal, hanem pozitív állami segítséggel érinti, a gondozó (szociális, kulturális) közigazgatás, tulajdonképpen szorosabban érintkezik a magánműködéssel, mint a rendszet. Feladata éppen az, hogy belekapcsolódjék a magánosok működésébe s azt állami tevékenységgel támogassa. A gondozó közigazgatásban az állam nem annyira saját hatalmi életét éli, mint inkább társul szegődik a magánosok mellé, hogy így az egyes ember erejével vagy szabad egyesüléssel meg nem oldható feladatokat megoldáshoz segítsen. Beáll az egyesek közé a létért való küzdelembe s éppen ez magyarázza, hogy ezen a téren a saját állami tevékenységét is sokszor magánjogi formák közt, jog-

ügyletek útján fejt ki. Ebbe a gondolatkörbe tartozik a fiskus jelensége. Az állam gondozó tevékenysége a köztisztviselők fizetése is, amiáltal róluk mint magánügyekről gondoskodik. (Államszervi működésének kifejtése közben nincs a tisztviselőnek pénzre szüksége.)

A gondozó közigazgatás azonban nem csak a gondozása alá vett emberi életviszonyok szempontjából, hanem az állam szolgálatába állított emberi cselekvések oldaláról is érintkezik a privátautonómiával. Ha az állam emberek feletti uralom, akkor a gondozó tevékenységnek igen sok, közvetlen, technikai jellegű része nem tekinthető állami tevékenységnek, s így közigazgatásnak. Az állam elrendelheti és keresztül is viheti például egy hídnak, vasútnak vagy palotának megépítését. De a hidat, vasutat, palotát közvetlenül mégsem az állam, hanem a vállalkozó cég, vagy még közvetlenebbül maguk a dolgozó munkások építik meg s az ő tevékenységüket, bár az állameélt és az államakaratot szolgálják, mégsem állami, hanem magánműködésnek tekintjük. Ezt akarja az állam is kifejezni azzal, hogy ilyen esetekben a saját tevékenysége számára is rendszerint magánjogi formákat (pl. szerződést) alkalmaz. Az állam tevékenysége természetesen akkor is állami tevékenység, ha olyan formákban jut kifejezésre, amelyeket magánügyek egymásközi cselekvéseikben szoktak használni. Az államnak be nem számítható magánműködés viszont akkor is magánműködés marad, ha esetleg közhivatali fizetés formájában kap érte a cselekvő egyén ellenértéket, vagyis ha azt elvégezni esetleg már hivatali állásánál fogva is köteles. Az az orvosprofesszor például, aki klinikát igazgat és ott betegeket is operál, adminisztratív működésével állami tevékenységet fejt ki, az operációs asztalon azonban nem. Minthogy a jog emberekhez szóló szabály, az állam emberek feletti uralom, azért az állam tevékenysége a gondozó közigazgatásban főként a szervezésben, a szükséges munkaerők munkábaállításában s az anyagi eszközök rendelkezésre bocsátásában áll.¹ Ennyiben tehát a

¹ Nagyon igazza volt v. Keresztes-Fischer Ferenc volt belügyminiszternek, midőn az 1938. decemberi Felsőoktatási Kongresszusi

gondozó közigazgatásban is érvényesül az állam hatalmi jellege, az imperium.

Az elmondottak szerint a gondozó közigazgatásban két oldalról is érintkezik az állami tevékenység a magántevékenységek körével; ez az érintkezés azonban itt is inkább csak külsőleges: a magántevékenység egyrészt az állam támogatásának passzív tárgya, másrészt pedig engedelmes eszköze. Távolról sem nyer tehát olyan aktív szerepet, mint a perjogokban.

Így van ez a közigazgatási jognak legfejlettebb és az egyéni jogkörbe talán legmélyebbre benyúló részében, a pénzügyi jogban is. Rendszertani szempontból különben sorosan a pénzügyi jog mellé sorakozik azoknak az egyéb szolgáltatásoknak (közmunka, katonáskodási kötelezettség stb.) szabályozása is, amelyekkel az egyén az államnak közvetlen ellenszolgáltatás nélkül tartozik. Az állam ezekből az egyéni szolgáltatásokból szerzi meg azokat az eszközöket, amelyek működésének kifejtéséhez szükségesek. A naturálgazdálkodás korában a természetbeni szolgáltatásokon és személyes szolgálatokon van a hangsúly, a fejlett pénzgazdálkodás korában viszont a megnövekedett adóteher teszi mindnyájunkat az állam jobbágyaivá. Ez a megállapítás, ismét élesen reávilágít az állam társadalmi alapzatára, arra, hogy nem csak a hűbéri, de a mai államnak is vannak magánjogi alapjai. Amikor az ember adót fizet, kétségtelenül nem állami tevékenységet, hanem magáneselekvést végez. A pénzügyi közigazgatásnak adót kivető, adót behajtó vagy az adófizetést elfogadó tevékenysége ellenben állami eselekvés. Fordítottja ez annak a viszonynak, amelyet a köztisztviselői

son a következőket fejtette ki: «A közigazgatás sohasem foglalkozik műszaki műveletek végrehajtásával; nevezetesen sohasem épít hidat vagy vasutat, sohasem ás csatornát, de sohasem gyógyít beteget sem, hanem foglalkozik azzal, hogy ezeknek a műveleteknek a végrehajtását iniciálja s az ezen műveletekkel kapcsolatban egyfelől az állam és az állampolgárok között, másfelől különösen az állampolgárok között keletkező jogokat és kötelezettségeket rendezze, vagyis a közigazgatás sohasem műszaki, hanem mindig jogi feladat». (Lásd *Magyar Felsőoktatás*, Budapest, 1937, II. köt., 316. l.)

illetménynél láttunk: amint az illetmény felvétele magáneselekvés, kifizetése pedig állami, akként az adó befizetése magáneselekvés, elfogadása viszont állami.

A köztartozások lerovásakor a magánosok eselekvése megingt csak külsőleg érintkezik az állami közigazgatással. Lehet ugyan, hogy a jog a pénzügyi eljárásban nagyobb szerepet is biztosít az egyéni eselekvésnek és például jogorvoslatokat is bocsát a rendelkezésére. Hasonló jelenséggel egyébként a közigazgatási jog egyéb területein is találkozhatunk. Az egyéni eselekvésnek a közigazgatási eljárásba való ez az aktívabb bevonása azonban már határozott közeledés a per szerkezetéhez.

A közigazgatási jog szemléletéből végeredményben azt a megállapítást vonhatjuk le tehát, hogy ezen a jogterületen éppúgy, mint a büntető és polgári perjog terén, az állami tevékenységnek és a privátautonómiának találkozásáról van szó. Csakhogy amíg a perjogokban a privátautonómia szilárdan kiépített szervezetet és erősen aktív szerepet nyer, addig a közigazgatási jogban inkább csak külsőlegesen és passzíve érintkezik az állami tevékenységgel. A magántevékenység szerepe a közigazgatásban általában a közigazgatási intézkedések iránti engedmességnek és a közterhek viselésének általános kötelességében, valamint a közszolgáltatások igénybevételének általános jogosultságában áll. Azt, hogy a magánosok eselekvésének a közigazgatásban ennyire kisebb szerep jut mint a perben, eléggé megmagyarázza az a körülmény, hogy a közigazgatási jog mögött nem áll a megengedett és tiltott egyéni eselekvések rendszerét olyan részletesen szabályozó másik jogvidék, mint a polgári perjog mögött álló magánjog és a büntető perjog mögött álló anyagi büntető jog.

A közigazgatási jogra vonatkozó vizsgálódásaink azonban még egyébre is figyelmeztetnek. Arra, hogy az államnak egyrészt a közigazgatásban s másrészt a büntető és polgári perben kifejtett tevékenysége között igen nagy a hasonlóság s hogy e kétfajta állami tevékenység között kétségtelenül kisebb a különbség, mint az állami tevékenység és a magáneselekvés között. Az állami tevékenységnek közigazgatási

és igazságügyi funkcióra való szétválása nem is szükségképpen folyamat, hanem csupán az államhatalmak megoszlásának elméletéből folyó követelmény, amelyet a maga tisztaságában megvalósítva sehol sem találunk s amellyel éppen az újabb jogfejlődés szembefordulni látszik.¹ A jövőben megtörténhetik, hogy megszűnik a bíraskodás és a közigazgatás elvi különbsége; akár úgy, hogy a bíraskodás a kormányzati hatalom gyakorlásának eszközévé válik, amilyen például a népbiztosok bíraskodása; akár pedig úgy, hogy perjogi alapelvek fokozatosan behatolnak a közigazgatási eljárásba is. A közigazgatási bíraskodás bevezetése és ügykörének bővülése már is jelentős lépés ezen az úton.

Ezzel szemben az állami tevékenységnek és a privát-autonómia körének szétválása szükségképpen jelenség, mihelyt az állam a világtörténet színpadán megjelenik. Mert a privát-autonómiát egy bizonyos — történelmileg természetesen rendkívül változó — mértékben minden állam elismerni kénytelen, amiről fentebb már volt és alább még lesz szó. Az állami tevékenységnek a privát-autonómiától való elválasztása rendkívül állandó irányelvet szolgáltathat ezért a jogi rendszeren számára az állami tevékenységet szabályozó közjognak és a magántevékenységet szabályozó magánosok jogának elkülönítése által. Ez az elválasztás a polgári és büntető perjog, valamint a közigazgatási jog területén még nem történt meg a szükséges következetességgel. De egyre növekvő mértékben lesz reá szükség itt is, különösen ha egyre jobban elhalványul a bíraskodás és a közigazgatás különbsége, ami szerint ezeknek a jogvidékeknek tagozása eddig történt. A szűkebb értelemben vett magánjogban és az anyagi büntetőjogban egyrészt, az alkotmányjogban másrészt, már ma is eléggé élesen elválnak egymástól egyrészt a magánosok jogához tartozó szabályok s másrészt a tisztán közjogi szabályok.

15. Az alkotmányjogban aránylag a legtisztább közjogi

¹ V. ö. az 1936. decemberi Felsőoktatási Kongresszuson tartott előadásommal. (*Magyar Felsőoktatás*, Bpest, 1937, II. köt., 51. l.)

matéria foglaltatik. Nem ok nélkül értjük a szűkebb értelemben vett közjogon csupán az alkotmányjogot.

Alkotmány, itt szóbanforgó értelme szerint, az állam szervezete. Az alkotmányjogba tartoznék tehát elvileg az államszervek egész nagy hierarchikus rendje, az államhatalmi főszervektől egészen a legjelentéktelenebb államszervig. Ide tartoznának a közigazgatási hatósági szervezet és a büntető és polgári bírósági szervezet organizatórikus szabályai is. Ezekből a szabályokból az állami tevékenység kifejtéséhez szükséges szervezet bontakozik ki s így bennük mindig az államról és nem a privát-autonómiáról van szó. Hogy a polgári szabadságjogok kérdése épp ezért nem is való ide, azt fentebb már említettem.

Célszerűségi okokból azonban az állami szervezet egyes részeit mégis más jogvidékekbe, így a közigazgatási jogba és a perjogokba szokták utalni, úgy hogy alkotmányjogon rendszeren csupán az állam alapintézményeinek szervezetét és működését meghatározó jogszabályokat értik. Az állam alapintézményeinek, államhatalmi főszerveknek pedig a szuverén állami akaratot létrehozó szervezetet tekintik. E felfogásban természetesen ismét az államhatalmak megoszlásáról szóló elmélet hatása érezhető. Eszerint az alkotmányjog lényegileg nem is volna más, mint az állami jogalkotás folyamatára és szervezetére vonatkozó jogszabályok összessége. Ez a matéria is tisztán közjogi jellegű, minthogy az állam még nem kerül kapcsolatba jogának megalkotásakor a magánosok konkrét cselekvéseivel. De ha ez így van, akkor világos az is, hogy az állami jogforrások tana a maga egészében az alkotmányjogba és csak az alkotmányjogba tartozik. Nincsen tehát semmi jogosultsága annak, hogy a legkülönbözőbb jogvidékek ismertetése a jogforrások bemutatásával kezdődjék.

Azt, hogy az alkotmányjog az állami jogalkotást szabályozza, azért hangsúlyozom, mert van nem-állami jogalkotás is. Az állam a jogi kényszer alkalmazásának jogát a maga számára monopolizálta, de eddig még nem foglalta le — és nézetem szerint sohasem is foglalhatja le — kizárólag a maga számára a jogalkotás jogát, bár pozitív, élő joggá a nem

állami forrásból származó szabályt is csak az állami kényszer-szankció elnyerése teszi.

Nem állami jogalkotásként fogható fel, ha úgy tetszik, a magánjogi jogügylet is, a *lex contractus*, amely szankcióját a polgári perjogtól és a végrehajtási jogtól nyeri. Ilyen értelemben beszéltek már a régi rómaiak a *paterfamilias*-tól familia-ja számára alkotott jogról mint *lex privata*-ról;¹ a jogügyletnek jogforrásként való felfogása napjainkban pedig igen divatos.² Nem-állami jogalkotásként kell felfogni továbbá az egyházjogot és a nemzetközi jogot is.

16. Hogy az egyházjog nem állami eredetű jog, az aligha lehet kétséges; valamint az sem, hogy a kényszerrel való érvényesüléshez szükséges erőt az állam bocsátja rendelkezésére. Az egyház tevékenysége bekapcsolódhatik ugyan az államéletbe és az egyházi tevékenység összefonódhatik az állami tevékenységgel. Az állam és az egyház évezredek symbiosisából kettőjük viszonyának igen különböző formái alakultak ki; s e formák szerint különböző az állami jogrendszerrel szemben az egyházjog helyzete is. Az állam életébe való különböző mértékű bekapcsolódásától eltekintve, az egyház tevékenysége a hívők magánéletének irányítására vonatkozik és nem állami tevékenység. Az egyházjog ebből a szempontból a magánosok jogához tartozik, mivel az állami tevékenység körén kívül eső privátautonómiát rendező jogszabályok közé sorolható. Szigorúan véve azonban, a közjog és a magánjog különbségén éppúgy túlesik az egyházjog, mint a nemzetközi jog. Csupán az állami jogrendszer tagozódásának analógiájára különböztethető meg az egyházjog körén belül, — éppúgy mint a nemzetközi jog körén belül is, — egy közjogias és egy magánjogias jogvidék: az első az egyházi közhatalom szervezetére és működésére,

¹ V. ö. Kierulff: *Theorie des Gemeinen Zivilrechts*. Bd. I., Altona, 1839, 19. l.: «Hier... schuf jeder paterfamilias durch seinen Ausspruch (*lex privata*) für seinen Bereich (*familia*) das jus...»

² V. ö. Kelson: *Reine Rechtslehre*, Leipzig u. Wien, 1934, 64., 82., 83., 110., 111., 123. ll.; Burckhardt: *Methode und System des Rechts*, Zürich, 1936, 155. l.

a második a hívők privátautonómiájára vonatkozó jogszabályokat öleli fel.

A nemzetközi jog ugyancsak nem állami jog, hanem tulajdonképpen az államok felett kialakult, de a világállam, a *civitas maxima*, szilárd szervezetét még nélkülöző, eléggé szervezetlen és ingatag nemzetközi közhatalomtól származik. Az állam fogalma tehát nemcsak az állami jogrendszeren belül alkalmas a közjog és a magánjog megkülönböztetésére, hanem az állami és az államfeletti jog rendszertani határvonalául is szolgálhat. Igaz, hogy a nemzetközi jog alanyai ma még túlnyomórészt csupán államok lehetnek s így a nemzetközi jog a neki alávetett államok cselekvését szabályozza, amiért is igen erősen közjogi jellegű. De másrészt a nemzetközi jog körén belül is meg lehet különböztetni az állami jogrendszer tagozódásának analógiájára egy közjogias, magának a nemzetközi közhatalomnak szervezetét és működését szabályozó, és egy magánjogias, az egyes államok «privátautonómiáját» szabályozó szférát. Az előbbit, az eléggé laza nemzetközi közhatalom jogi organizációját, szokták újabban «nemzetközi alkotmánynak» nevezni. Az államoknak, mint a nemzetközi jog alanyainak egymással való békés és háborús érintkezését, vagyis ebben az értelemben felfogott «privátautonómiáját», szabályozzák a nemzetközi jog egyéb szabályai. A szuverénitás tulajdonképpen nem is egyéb, mint az államoknak ez az igen széleskörű «privátautonómiája», ami a nemzetközi jognak és a magánjognak nem egy hasonlóságát is megmagyarázza.¹

17. Az a rendszertani felfogás, melyet a fentiekben nagy vonásokkal körvonalazni próbáltam, — bár igyekeztem a hagyományos rendszerezéshez lehetőleg hűnek maradni s sokszor éppen a maiaknál régebbi nézetekre nyúltam vissza, — mégis nem egy pontban különbözik a jogrendszernek napjainkban szokásos tagozásától, s ezért éles ellentmondásokra is számíthat.

Az a törekvésem, hogy a jogrendszer legkülönbözőbb

¹ Burckhardt, i. m. 201 l.: «Das Völkerrecht ist formal gesprochen ein eminent privatrechtliches System».

részeiben a magánjogias elemeket kinyomoztam, — mintegy kiegészítéseképpen a mult-századvégi jogtudomány ama tevékenységének, mely a legkülönbözőbb jogvidékekben rejlő közjogi elemeket mutatta ki, — különösen számíthat arra a szemrehányásra, hogy felfogásom magánjogias.

Nézetem szerint ez a szemrehányás nem volna igazságos. Mert amint nem kárára, hanem hasznára volt a jogtudománynak az, hogy a mult század végén a különböző jogvidékek közjogi elemeit felkutatták, akként az sem lehet kárára, ha magánjogi elemeket keresve vizsgáljuk át a jog világát. Ha pedig ez a két egymást szervesen kiegészítő törekvés egyaránt jogosult, akkor ennek szükségképpen rendszer-tani következménye az a követelés, hogy mind a közjogias, mind a magánjogias elemeket szisztematikusan elkülönítve csoportosítsuk.

Erre irányult az én törekvésem is, amikor az állami tevékenység és a privátautonómia ellentéte szerint közjogias és magánjogias természetű jogvidékekre kívántam tagolni a joganyagot. Tudom, hogy napjaink legélesebb politikai harcái éppen e körül a kérdés körül, az állami tevékenység kiterjesztésének vagy a privátautonómia védelmének kérdése körül, folynak. Az e kérdésben való állásfoglalástól azonban tartózkodtam. Nem azonosítottam magamat sem az állami tevékenység kiterjesztésére, sem a privátautonómia kibővítésére irányuló jogpolitikai törekvással; csupán a kettőnek, a fennálló jogállapot szerinti, szigorú következetességgel keresztülvendő rendszertani szétválasztását kívántam.

18. A joganyag napjainkban szokásos — tankönyvről tankönyvre átöröklődő — tagozását a közjog és magánjog különbségét keresztező sok más — sokszor csak célszerűségi — szempont is irányítja. Ha a közjogi és a magánjogias jogvidékek elválasztását, az állami tevékenység és a privátautonómia éles megkülönböztetésével, szigorú következetességgel keresztülvinnék, akkor ebben a két jogvidékben a maga egészében előttünk állna az a szerepkör, amely az államot és az egyént a jog világában megilleti. A közjognak és a magánjognak ilyen értelemben felfogott elválasztása tehát egyúttal a társadalombölelet két nagy vezérmotí-

vumához: egyrészt az állam, a közösség, másrészt az egyén, a szabadság gondolatához is hozzákapcsolódnék.

Az állami hatalom és az egyéni szabadság társas életet alakító vezérelveinek egymással folytatott küzdelmében, amely napjainkban az univerzalizmus vagy etatizmus és az individualizmus vagy liberalizmus jelszavainak harcában különösen élesen jelentkezik, a jogfilozófiának, mint a lehetséges jog tudományának, szerepe arra szorítkozhatik, hogy reámutasson azokra a határookra, amelyeken túl egyik elv sem érvényesülhet.

Az egyéni szabadság elvének korlátlan érvényesülése a társadalomban nem lehetséges azért, mert az egyéni szabadság maga is közösségi, állami védelemre szorul. Ha a társadalmat a privátautonómia elvére akarjuk felépíteni, akkor sem elég a privátautonómiát egyszerűen elismernünk, hanem azt közhatalommal megvédenünk is kell. Abban az anarchista társadalomban, amely a kényszert az egyéni szabadság érdekében kiküszöbölné, közösségi kényszerrel is meg kellene akadályozni azt, hogy kényszert alkalmazzanak, ami nyilvánvaló logikai ellentmondás és így lehetetlen.¹

De az állami tevékenységnek korlátlan kiterjesztése sem lehetséges. Ha a privátautonómiát teljesen megszüntetni akarnók, ha minden egyénnek minden cselekvését a nagy állami Leviathan organizmusába szívniók fel, ez egy annyira kimerítő, minden részletre, minden ember minden cselekvésére kiterjedő jogi szabályozást igényelne, hogy ennek lehetősége még csak el sem képzelhető. Már pedig, ha minden emberi cselekvés állami cselekvés volna, akkor e cselekvések összeközlésének lehetőségét kizárni ekként az állami cselekvések harmóniáját, az állam egységét biztosítani, csak ilyen kimerítő és részletes jogi szabályozással volna lehetséges. E mellett is fennállana azonban még mindig a jogellenes cselekvésnek, mint fogalmánál fogva nem állami cselekvésnek a lehetősége, vagyis a büncselekmény mint az egyéni szabadság utolsó mentővára. De ha ettől a sötét képtől el is tekintünk, ha el is

¹ V. ö. Moór: *Zum ewigen Frieden*, Grundriss einer Philosophie des Pazifismus und des Anarchismus. Leipzig, 1930, 81. s. köv. II.

hisszük, hogy az emberi cselekvések államosítása maradék nélkül lehetséges, az a kép, amely ebből a lehetőségből tárul eléink, ekkor is vígasztalanul borús. E lehetőség megvalósításával ugyanis a mindenre kiterjedő állami szabályozás kerekein mozgó mechanizmusban merevednék meg az emberi élet. Az individualizmust tökéletesen megsemmisítő «totális állam» elgondolása tehát már csak azért sem valósítható meg, mert ellenkezik a fejlődés, a haladás elvével. Minden haladás végsősorban nem állami tevékenységből, hanem az egyéniség legmagasabbrendű megnyilatkozásaiból fakad.

Ezekből az elméleti fejtegetésekből az az eredmény szűrődik le, hogy sem az államhatalom, sem az egyéni szabadság nem lehetnek kizárólagos társadalomszervezési alapelvek. Hogy nem a kettőnek szembeállítására, hanem egymást szervesen kiegészítő összhangbahozásukra kell törekedni. Ebben a törekvésben pedig mindig meg lesz a jogosultsága mind a közjogi, mind a magánjogias szabályozásnak.

Ezek a megállapítások több mint tisztán elméleti jelentőséggel is bírnak az olyan irányzatokkal szemben, amelyek az individualizmus ellen végletekig menő, kíméletlen és sokszor értelmetlen harcot hirdetnek.

Az individualizmustól védett értékekről sohasem mondhat le az emberiség. Az állam maga is a társadalomban rejlő egyéni erőkn, a magánszférából az állami tevékenység körébe vont emberi cselekvésekből, épül fel. Az államnak is szüksége van tehát, és pedig minél inkább összpontosul az államhatalom egy személyben, annál inkább, a nagy egyéniségre. De még nagyobb szüksége van arra az emberi haladásnak. Az individualizmus teljes kiirtása annál kevésbé lehet társadalmi végcél, minél magasabbrendűvé fejlődik az ember. Mert hiszen az egyéniség titokzatos mélységeiből fakadnak azok a csodálatos erők, amelyek az emberi kultúrát előbbre viszik, azok a felfedezések, gondolatok és ideálok, amelyek könnyítenek azon a súlyos terhen, amit rendeltetésének verejtékes útján meggörnyedve hordoz az emberiség.